

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка: ок. 57000 слов / Под ред. докт. филол. наук, проф. Н.Ю. Шведовой. — 13-е изд., испр. — М.: Русский язык, 1981. — 816 с.

2. Український радянський енциклопедичний словник: В 3-х т. / Редкол.: А.В. Кудрицький (відп. ред.) та ін. — 2-ге вид. — К.: Голов. ред. УРЕ, 1987. — Т. 2. — 736 с.

ФЕНОМЕН ЗВУКА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЗАСІБ ПІЗНАННЯ ДИТИНОЮ СВІТУ

УДК: 372.32 : 159.932

Нечай С.П.

У статті розкривається феномен звуку як засіб розвитку дитини на психічному та ментальному рівнях. Акцентується увага на впливі звуку на формування уявлень дитини про оточуючий світ, забезпеченні набуття дошкільниками початкового музичного досвіду.

Ключові слова: звукова інформація, картина світу, музика, музичне виховання дошкільників.

В статье раскрывается феномен звука как средства развития ребенка на психическом и ментальном уровнях. Акцентируется внимание на влияние звука на формирование представлений ребенка об окружающем мире, обеспечение приобретения дошкольниками начального музыкального опыта.

Ключевые слова: звуковая информация, картина мира, музыка, музыкальное воспитание дошкольников.

Sound phenomenon as the means of the child's development in physical and mental levels is revealed in the article. Sound influence on the formation of the child's imagination about environment world, acquiring the elementary musical experience is accented.

Key-words: sound information, world picture, music, musical education of pre-school children.

Постановка проблеми. Сучасна дошкільна освіта передбачає освоєння дитиною цілісної картини світу як взаємопов'язаного та взаємозалежного у сферах життєдіяльності: «Природа», «Культура», «Люди», «Я Сам». Цілісні уявлення картини світу визначають можливість повноцінної орієнтації дитини у світі, його розуміння та взаємодії з ним, тому їх можна віднести до ключових компетенцій дитини.

Аналіз досліджень і публікацій. Найбільш спільним принципом, що визначає характер пізнання дитиною Світу і себе в ньому, є принцип єдності філо- і онтогенезу, відповідно до якого в процесі індивідуального розвитку дитина відтворює основні етапи історичного розвитку культури. Даний принцип розвитку особистості позначений провідним у дослідженнях М.Кагана, Е.Клапареда, В.Савчука, В.Штерна, Г.Холла та ін. Феномен музики як гар-

монії порядку в русі звука досліджували М.П.Блінова, А.Л.Готсдінер, Г. Джулай, Г.Коломієць, Є.Назайкинський, А. Юсфін та ін.

Мета цієї статті – розкрити феномен звука як засіб пізнання дитиною навколишнього світу і формування її особистісних якостей.

Виклад основного матеріалу. Поняття «Картина світу» означає зримий образ світобудови, образно-понятійну модель Всесвіту, в якому позначені її просторово-часові кордони і місце в ній людини. С.Д.Смирнов стверджує, що картина світу функціонально і генетично первинна відносно будь-якого конкретного образу або окремого чуттєвого переживання.

Обратно картину світу у свідомості людини можна уявити як піраміду, вершиною звернену вгору. У її основі представлено світ явищ, природи і предметів, вищі рівні містять все більш і більш абстрактні вербальні судження про соціальні стосунки, власне «Я» і світ Культури. Кожен з просторів цих світів має власну ієрархію елементів (наприклад, у світі природи представлено світ живої і неживої природи, у світі живої природи - світ комах, тварин).

У різних людей елементи картини світу розрізняються за адекватністю, повнотою і глибиною, що зумовлено їхнім віком, життєвим досвідом, особливостями розумової діяльності. Наявність і розташування у просторі картини світу значущих елементів розкриває міра їх важливості для людини. Центральне місце займають ті, які найбільш цінні для людини, а периферія належить знанням, відчуттям, стосункам, що мають найменшу значущість для людини. Картина світу може бути не включена в безпосереднє сприйняття навколишнього, а бути повністю рефлексивною, ситуативною, фрагментарною, як, наприклад, під час роботи пам'яті або уяви. Але вона може бути і позаситуативною, глобальною, - картиною цілісного світу, схемою світобудови, що включає різні типи картини світу (міфопоетичну, філософську, релігійну, наукову).

А.Н.Суворова пропонує таку функціональну класифікацію характеристик картини світу: вітальна (уявлення про впорядкованість світу), аксіологічна (включення системи цінностей пізнання і перетворення), гносеологічна (наявність певного обсягу і глибини знань про світ), соціальна (організація життєдіяльності людини в структурі соціуму), герменевтична (пояснення світу завдяки комунікації і взаєморозумінню між людьми), прогностична (побудова схеми майбутнього), пояснювальна (встановлення зв'язків і відносин світу), нормативна (завдання моральних зразків поведінки), прагматична (розв'язання проблем у життєдіяльності завдяки системі уявлень про закони і закономірності світу), світоглядна (підстава життєдіяльності) [5, с.37]. Позначені автором функції картини світу базуються на уявленні про її становлення як системи значущостей, що актуально функціонують в структурі життєдіяльності людини.

Цілісна картина світу включає емоційні та раціональні складові. Глибина осмислення світу розрізняється залежно від індивідуальних особливостей людини: мети, мотивів, інтересів і тому подібне. У свідомості людини картина світу складається в результаті певного типу світобачення. У філософії світобачення визначається як сприйняття кризь призму духовного досвіду людиною світу, його розуміння і тлумачення, чуттєво-емоційне переживання на підставі ідеалів і переконань, установок особистості і суспільства, життєвої

мети. Завдяки цьому у свідомості людини формується картина світу, що зумовлює перетворення життєвого простору. Поняття «світобачення» і «картина світу» як результат процесу світобачення, включаються в ширше поняття «світогляд». Світогляд людини синтезує в собі рухи розуму і почуття, внаслідок чого народжується конструктивне ставлення до світу, яке творить світ в його цілісності (М.Хайдеггер).

Вплив реального світу на картину світу особистості здійснюються завдяки сенсорним каналам. Різні сенсорні системи починають функціонувати в різні терміни онтогенезу. Вестибулярний аналізатор як філогенетично найбільш давній дозріває ще у внутріутробному періоді. Також рано дозріває шкірний аналізатор. Перші реакції на подразнення шкіри помічено в ембріона в 7,5 тижнів. Вже на 3-му місяці життя дитини параметри шкірної чутливості практично відповідають параметрам дорослого. На 8-9 місяці внутрішньоутробного розвитку дитина сприймає звуки в межах 20-5000 Гц і реагує на них рухами. Чітка реакція на звук появляється у дитини в 7-8 тижнів після народження, а з 6 місяців немовля здатне до відносно тонкого аналізу звуків. Пізніше за інших формується периферична частина зорового аналізатора – сітківка ока, її розвиток закінчується в 6 місяців життя.

Ч.Осгуд вважає, що відчуття в чистому вигляді властиві лише новонародженій дитині [4]. Для неї світ являє собою змішання слухових і зорових чистих відчуттів, позбавлених організації. На той час, коли дитина може повідомити дорослому про свій внутрішній досвід, перцептивна організація забезпечується сукупністю багатьох несвідомих навичок. За даними Н.М.Щелованова, розвиток сенсорних функцій у перші місяці життя дитини випереджає онтогенез соматичних рухів й істотно впливає на формування останніх. Сенсорний досвід дитини-дошкільника в онтогенезі допомагає набути первинних уявлень про властивості та якості об'єктів і явищ світу (Л.А.Венгер, В.С.Мухіна, Д.Б.Ельконін та ін.).

Багатий сенсорний досвід дитини одночасно є результатом розвитку інших психічних функцій, зокрема коротких емоційних реакцій. Різномодальні відчуття виступають природними стимуляторами емоцій упродовж усього життя людини, слугують своєрідним ключем, що запускає механізм емоційного реагування. Їх розмаїтість, велика кількість нюансів у межах навіть одного відчуття може викликати цілу гаму емоційних реакцій.

Домінування емоцій у сприйнятті світу й оточенні усього, що оточує, виводить емоційну сферу дитини в ранг базових основ особистості, її «центральної ланки» [1]. Якби поняття не формували ми у дітей, які б потреби і мотиви не визначали їхню діяльність, особистісно значущими, стійкими, внутрішньо дієвими вони стають лише в тому разі, якщо їм вдасться увійти у сферу емоційних стосунків, закріпитися в ній. З впливом на емоції та відчуття людини пов'язане і вироблення ціннісних орієнтацій, які, у свою чергу, сприяють перетворенню ціннісних установок на її переконання (Л.С.Виготський, О.В.Запорожець, А.Н.Леонтьєв, І.Я. Лернер, В.І. Петрушин, С.Л. Рубінштейн та ін.). На основі загальної емоційної спрямованості дитини на аттрактивне (привабливе, красиве, добре, веселе, дивне, чарівне, незвичайне, оптимістичне, зрозуміле, гармонійне) складається позитивна естетична домінанта, що поступово набуває характеру світоглядної установ-

ки особистості. Естетична емоція, появляючись в онтогенезі розвитку дитини раніше від інших видів емоційних переживань, визначає характер емоційних проявів, створює основу для становлення соціальних, моральних, інтелектуальних почуттів [1].

Наукові дані свідчать про те, що слухове сприйняття викликає значно сильніший емоційний відгук, ніж зорове. Вигляд пораненої тварини або людини, які страждають мовчки, можливо, не справить особливого враження на того, хто це бачить. Проте якщо при цьому людина або тварина пронизливо кричатиимуть, то це зазвичай сильно зачіпає емоції спостерігача. Згідно з принципом єдності онто- і філогенезу, в архаїчній людині, і дитини дошкільного віку слух з самого початку служить орієнтовним інструментом, який, інформуючи про стан зовнішнього світу, емоційно налаштовує його відносно всіляких зовнішніх впливів, спонукає до тих або інших дій.

Для того, щоб донести потрібну інформацію, звук має весь набір необхідних властивостей. Перш за все, він повідомляє, хто або що звучить, чий «голос» чути. У великих і важких предметів «голос» низький, грубий і шореткуватий – так звучить ревіння звіра і гуркотить земля під час землетрусу. Малі і легкі предмети, потенційно не такі небезпечні, звучать інакше: високо і ніжно співають пташки, дзвінко звучать дитячі голоси, пронизливо сухо цвіркочуть у траві коники. Тембр або загальне забарвлення звуку, а також регістр, тобто розташування звуків у низькому або високому діапазоні, відрізняють голоси всіх людей, звучання музичних інструментів.

У звуковій виявляються важливі ознаки внутрішньої будови, наприклад наявність порожнин у непрозорому об'єкті. Звук, який дає об'єкт, виявляється різним залежно від відстані, відділяючи слухача від джерела звуку. Це допомагає не тільки розпізнати предмет, який звучить, але і визначити, як далеко він знаходиться. Завдяки просторовій роздільності обох рецепторів слухового аналізатора, людина має можливість сприймати спрямованість джерела звуку. Отже, слухом можливо визначити розміщення об'єкта, інакше кажучи, локалізувати його в просторі. Саме просторові характеристики звучання визначають пізнавальний компонент слухового сприйняття. Наявність у просторі джерел звуку, їх переміщення, зміни гучності та тембру звучання – все це забезпечує умови найбільш адекватної поведінки в навколишньому середовищі. Принципове значення мають динамічні, або часові, характеристики, оскільки вираженість процесу звучання в часі є специфічною ознакою звуку.

Слухом можливо сприйняти багато невидимих предметів. Так, наприклад, вдень у лісі не видно жодної пташки, але весняний гомін не тільки свідчить про їх наявність: це хор, де кожний голос співає свою особливу пісню, за допомогою якої можна впізнати, кому із птахів вона належить. Звуки сигналізують про наявність невидимих об'єктів та процесів у зоровому сприйнятті в дану хвилину ділянки оточення. Наявність звуків послаблює значення неминучої «фрагментарності» огляду, яка залежить від того, що кожного разу поглядом охоплюється лише частина сукупного оточення, яка є в так званому полі зору.

Слухом пізнаються не тільки предмети, але й процеси, явища і події: робота машин, діяльність людей, переміщення і пересування об'єктів. Непра-

вильно думати, що людина знатиме тільки своєрідні звуки, притаманні різним предметам, процесам, явищам. Вона сприйматиме характерне складне, багатобразне звучання сукушного оточення: лісу, поля, морського берега, заводу, великого міста і т.д. Вона в змозі його аналізувати і визначати наявність різних об'єктів, їх розміщення, переміщення, а також розпізнавати, які процеси відбуваються в середовищі.

Для регуляції поведінки людини важливими є емоційно-оцінні характеристики слухового образу. Форма реагування особливо сильно змінюється під час сприйняття екстремальних сигналів (плач, крик, стогін). Значення слуху виявляється при необхідності швидко реагувати на раптові зміни в оточенні, про яке дає знати перш за все саме звук. Без сприйняття звучання зміни в навколишньому світі залишаються не сприйнятими до останньої секунди, внаслідок чого створюються важкі і навіть небезпечні ситуації.

Отже, звук є однією з властивостей предметів і явищ навколишнього світу, за допомогою якої вони засвідчують про свою наявність і конкретний стан. Навколишня дійсність відображається завдяки звукам, що виходять від неї, значно повніше, ніж при сприйнятті за допомогою лише зору. Звук є одним з регуляторів поведінки і діяльності людини. Регуляція поведінки, пов'язана з орієнтуванням людини в просторі, характеризується як виділенням зорово сприйнятих предметів, так і локалізацією їх на основі просторового слуху. Уміння не просто чути, а прислухатися, зосереджуватися на звукові, виділяти його характерні особливості — важлива здатність людини, що допомагає їй сприймати й аналізувати безкінечний потік інформації з навколишнього світу, адаптуватися до небаченого. Добре упізнані і усвідомлені сприймані звуки можуть коректувати характер діяльності людини. І.М.Сеченов вважав, що у більшості людей, унаслідок умов виховання їхніх почуттів, слухові відчуття незрівнянно сильніші від зорових.

Для людини архаїчного суспільства звук служив засобом орієнтації в просторі, співвіднесення себе зі світом природи, звук виступав і способом контакту з власним тілом, засобом включення адаптаційних механізмів. У давніх культурах за допомогою звуку уміли впливати на свій організм, «налагоджувати» його, підключатися до природних ритмів життя, управляти адаптаційною енергією, контактувати з Космосом. У розвитку філогенезу людини, перш за все, формувалася аудіальна (слухова) комунікація. Спочатку людина навчилася сприймати звуки, а потім у неї виникла ларингітна фонація — відтворення звуків і подання звукових сигналів. Ці звукові сигнали на кінцевій стадії сформувалися в артикуляційне мовлення. Цей розвиток повторюється у дитини в прискореному вигляді.

Аудіальна система людини розвивалася під впливом потоку космічних шумів і звуків природи. Поступово, від покоління до покоління відбувалися зміни, які виражались у звуковому збагаченні, диференціації та якісній зміні вмісту звуків. Найвищою формою, звуковою гармонією у земному вимірі стала музика. Музика народжена людиною розумною, яка ще не знайшла гармонії між природою і космосом, між матеріальним і духовним світом, але прагне до цієї гармонії. Музика принципово відрізняється від звуків і шумів, але її природа базується на принципах шумів і звуків. Вона завжди організована в певному ритмі, темпі, динаміці, осмислена і має художню, тобто есте-

тично коштовну музичну форму. Звуки в музиці набувають характеру за-собів не лише естетичної, але й музичної виразності, які у високохудожніх творах зливаються воедино [2, с. 124].

Специфіка звукового матеріалу музичного мистецтва полягає в синкретичному сплаві біологічного, психологічного і соціокультурного досвіду людини, що існує в ній у «згорнутому вигляді». За висловом В.В.Медушевського, несені музичною інтонацією найвищі сучасні соціально-духовні сенси зростають усередині найпростіших і якнайдавніших» [3, с. 8]. «Якнайдавніші» сенси музичної інтонації – ті, які містяться і в мовній інтонації, - несуть інформацію і так далі «Найвищі соціально-духовні сенси», пов'язані з особливостями художньої свідомості людини і виявляються відповідно до специфічних законів художньої форми як інтонації-знаки, символи культури [3].

Ієрархічне вибудовування цих сенсів умовне, оскільки музичні інтонації володіють властивістю поєднання життєвої інформації різних рівнів. Саме завдяки такому синкретизму музична інтонація і сприймається як жива, така, що «належить конкретній людині з плоти і крові», а музичне мистецтво – як «втілення цілісності людини, єдності в ній природи і духу» [3, с. 12]. «Музична інтонація сприймається як жива тому, що в ній відображена жива людина. Музична інтонація тілесна вже за своєю формою: вона «уявляється» диханням, зв'язками, мімікою, жестами – цілісним рухом тіла. Музична інтонація – згорнутий вислів усього тіла» [3, с. 13]. В інтонаційній драматургії музичного твору художній і духовно-ціннісний досвід людського буття відображений через особистий досвід творця, через його індивідуальні можливості подолання психофізичного напруження, розв'язання психологічних завдань. Проживання цього досвіду слухачем у процесі сприйняття музичного твору можна розглядати як вищого рівня власних адаптаційних здібностей. У цьому сенсі в музичній інтонації поміщена сама суть художнього мислення. Інтонаційна теорія, сформульована на основі музичного мистецтва, виступає в сучасному мистецтвознавстві основою розуміння принципів функціонування мистецтва як генератора і транслятора для особистості духовно-ціннісної інформації, сенсожиттєвих ідей. У роботах Л.А.Закса, М.С.Кагана, В.В.Медушевського інтонація виступає фундаментальним явищем культури.

А.Х.Маслоу вважає, що музика – найкоротша дорога до найвищих переживань. А найвище переживання – непоганий спосіб «осягнення буття», пізнання платонівської суті, внутрішніх цінностей, що безумовно допомагає як фізичному оздоровленню, так і особистісно зростанню, сприяє рухові людини до самоактуалізації та олюдненості. Безперечно, що музикальна, танцююча людина більш спонтанна, безстрашна, автентична, вона краще відчуває своє тіло, загострюється її сенсорна чутливість і так далі.

Кожен музичний твір має якусь «чуттєву програму», що розгортається в часі (В.Г.Ражников). За висловом Б.М.Тєплова, музика є «емоційним пізнанням» і дає ні з чим не порівнянні можливості для розвитку емоційної сфери людини, особливо в дитинстві.

У процесі сприйняття музичного твору діє механізм ідентифікації особистості з «ліричним героєм» Це має велике значення для дитини, оскільки діти активно ідентифікують себе з оточенням.

Музика несе в собі могутні комунікативні засади, у ній закладені щонайширші можливості спілкування — спілкування з особистістю автора, з «ліричним героєм» твору, а також з усім духовним досвідом людства. Це має велике значення для психіки дитини, яка повноцінно розвивається лише в ситуації передачі досвіду від покоління до покоління. Музика і мовлення — знакові, семіотичні види діяльності, це дає змогу використовувати музику для стимуляції мовленнєвого спілкування в ситуаціях, коли дитині важко говорити, а також для розвитку мови.

Музика — це метафора. Метафорична мова близька дітям, зрозуміла незалежно від віку, метафори «безпечні» для дітей, викликають у них інтерес і більшою мірою, ніж звичайне мовлення, відповідають дитячим вимогам та очікуванням.

В.О.Сухомлинський підкреслював, що без музики важко переконати людину, яка вступає у світ, в тому, що світ прекрасний, а це переконання по суті є основою емоційної, естетичної, моральної культури.

Р.М.Чумічова досліджувала значущість культури і мистецтва як знаковосимволічних форм, завдяки яким у свідомості дитини дошкільного віку конструюється картина світу. Вона підкреслює, що культура і мистецтво, які зберігають цінності загальнолюдського досвіду, допоможуть дитині бачити світ не лише на більш високому рівні осмислення, а й «одухотворити» її інтелектуальну сферу, забезпечити гармонію інтелектуального й емоційного.

Висновки. У руслі цих міркувань чіткіше вимальовувалася проблема повернення музиці її справжнього призначення, збереження її самоцінності, очищення музичного виховання від загальнодидактичних форм і методів, що не відображають специфіки навчання мистецтву. Необхідно перетворити музику на повноцінне музичне мистецтво, що допомагає дитині пізнати світ і саму себе у цьому світі. У цьому сенсі музичне виховання дошкільників треба розглядати не як підготовку їх до вивчення шкільної програми з музики, а як важливий період входження у світ звуків, у тому числі музично організованих. Таке розуміння музичного виховання дитини потребує категоричної відмови від багатьох штамів і стереотипів педагогічного мислення. Необхідна та природність, коли педагог проходить шлях до музики разом з дитиною, відповідно до її природи.

Література:

1. Выготский Л.С. Психология искусства / Л.С. Выготский. — М. : Педагогика, 1987. — 345 с.
2. Лобова А. Ф. Теория и практика формирования у детей эстетического отношения к человеку : дис.... доктора пед. наук : 13.00.01 / Лобова Алла Федоровна. — М., 2001. — 347 с.
3. Медушевский В.В. К проблеме сущности, эволюции и типологии музыкальных стилей / В.В. Медушевский // Музыкальный современник. — М., 1984. — Вып. 5. — С. 5-18.
4. Осгуд Ч. Значение термина «восприятие» / Ч. Осгуд // Психология ощущения и восприятия. — М. : «ЧеРо», 2002. — С. 113-116.
5. Суворова А.Н. Картина мира и проблема её типологизации : дис. ... кандидата филос. наук : 09.00.11 / Суворова Алевтина Николаевна. — Самара, 1996. — 192 с.